

Заводовський Ілля Анатолійович,
*кандидат політичних наук,
докторант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0003-1689-4731
izavodovskiy@gmail.com*

ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ТА СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ НА ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА

На сьогодні відповідальне громадянство здебільшого трактується, як новітній філософський концепт, який дискутується у рамках впливових міжнародних організацій, як то ООН чи ЮНЕСКО, та впливає на академічну дискусію у багатьох країнах. Проте, при переході до детального аналізу цієї проблематики ми побачимо, що вона заходить своїми основами ще у зародки перших демократій, разом з тим вона й успадкувала низку невирішених проблем, які притаманні демократичним суспільствам.

Саме тому у статті аналізується фактори, що впливають на розуміння концепції відповідального громадянства. Знайдено певні історичні закономірності, що актуалізують питання відповідального громадянства у різних спільнотах в різні проміжки часу. Проведено історичні паралельні стосовно дискурсу про відповідальне громадянство.

Також зроблено спробу визначити роль там місця феномену відповідального громадянства у сучасному контексті соціальної культури. Для цього, зокрема, був використаний метод дослідження канадського філософа Віла Кимліки, який концентрується на аналізі динаміки та реляційного процесу набуття та реалізації громадянином свого потенціалу. Віл Кимліка запропонував у науковому дискурсі термін – громадянизація (citizenization), який канадець трактує, як комплексний підхід з дослідження феномену відповідального громадянства на основі історичних процесів та соціальних проєктів. Громадянизацію ще можна характеризувати, як обов'язок суспільства впорядкувати соціальні відносини на основі фундаментальних політичних цінностей свободи та демократії. Проте не кожні суспільства готові до такого підходу із-за недостатнього розвитку демократії, деякі ж не в змозі ідентифікувати проблему та приступити до механізму її реалізації.

У статті автор дійшов висновку, що різноманітні концепції відповідального громадянства часто існують паралельно в одних і тих самих суспільствах і нерідко конфліктують між собою. Сама ж побудова відносин у рамках відповідального громадянства є глобальним історичним і соціальним проєктом. Дуже часто щоб досягти якісних змін, суспільству потрібно змінити порядок соціальних відносин на основі фундаментальних політичних цінностей свободи, демократії та історичного досвіду.

Ключові слова: відповідальне громадянство, громадянизація, демократичний процес, активне громадянство, соціокультурні особливості.

Zavodovskiy Ilya,
*Ph.D,
Doctoral Student at the UNESCO Chair on Science Education
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0003-1689-4731
izavodovskiy@gmail.com*

THE INFLUENCE OF HISTORICAL BACKGROUND AND SOCIAL CONTEXT ON THE PHENOMENON OF RESPONSIBLE CITIZENSHIP

As of today, responsible citizenship is mostly interpreted as a new philosophical concept that is being debated within influential international organizations such as the UN or UNESCO and has influenced academic discussions in many countries. However, when we proceed with a detailed analysis of this issue, we will see that it has its origins in the early democracies, while at the same time it has inherited a number of unresolved problems that are inherent in democratic societies.

For this reason, the article analyzes the factors that influence the understanding of the concept of responsible citizenship. Certain historical patterns have been found that actualize the issue of responsible citizenship in different communities at different time intervals. Historical parallels in the discourse on responsible citizenship are made.

An attempt is also made to determine the role of the phenomenon of responsible citizenship in the modern context of social culture. For this, in particular, the research method of the Canadian philosopher Will Kymlicka was used, which focuses on analyzing the dynamics and relational process of acquiring and realizing one's potential by a citizen. Wil Kymlicka coined the term citizenization, which the Canadian interprets as a comprehensive approach to studying the phenomenon of responsible citizenship based on historical processes and social projects. Citizenship can also be characterized as a society's duty to organize social relations based on the fundamental political values of freedom and democracy. However, not all societies are ready for such an approach due to the lack of democratic development, and some are unable to identify the problem and start implementing mechanisms for its realization.

The author concludes that different concepts of responsible citizenship often exist in parallel in the same societies and often conflict with each other. Building relationships within the framework of responsible citizenship is a global historical and social project. Very often, in order to achieve qualitative changes, society needs to change the order of social relations based on the fundamental political values of freedom, democracy and historical experience.

Key words: responsible citizenship, citizenship, democratic process, active citizenship, socio-cultural features.

Вступ. Дискусії стосовно відповідального громадянства такі ж старі, як сама демократія. Кожне покоління ставило собі питання: чи є достатня кількість людей, що здатні та мають бажання до відповідальної реалізації свого громадянства, чи здатні вони захистити та поширити цінності своєї спільноти, забезпечити їх довговічність, закарбувати в історію? Цілком вірогідно, що з дискусій про відповідальне громадянство розпочиналось створення державних інститутів, дипломатичної служби, професійного війська, служб соціального захисту.

Чим, як не прообразом позиції відповідального громадянина можна вважати крилатий вислів: – «Платон мені друг, але істина дорожче»? Саме тут ми бачимо прояви нової соціальної надбудови над дружбою, братерством, певною корпоративною відповідальністю тощо. Закономірно, що Сократ залишається одним з найвеличніших мудреців в історії. Аналізуючи напрацювання давньогрецьких філософів, ми досить часто констатуємо, що людство майже не змінилося. Нам знадобилося більш ніж 2000 тисячі років, щоб модернізувати давній «сократівський метод» – через короткі запитання, спростування та діалектику досягати чогось масштабнішого. Це сталося завдяки американському філософу та психологу Джону Дьюї, який бувши яскравим представником критичного мислення, зумів запропонувати та розробити концепцію «рефлексивного мислення».

На своїх початках – це була лише одна з дослідницьких моделей, проте, генеза підходу американського філософа, наскільки видозмінила

наукові та освітні практики, що лягла вже в політичну основу модернізації американської освіти, а потім багатьох інших країн. Завдяки науковому внеску американця наприкінці ХХ століття майже вся євроатлантична спільнота формувала свої освітні погляди у парадигмі розуміння, що в сучасному суспільстві, що супроводжуються значним накопиченням та ревізією знань основною метою має бути не передача дискретної та застарілої інформації, а процес навчання і мислення (Bendanillo, 2022).

Відсилання до освіти у нашому дослідженні не випадкові, адже способи аналізу, прогнозування, безперервного вибору стратегій, оцінки результатів, здатність до перевірки інформації та протидія інформаційним атакам, є одними з основних критеріїв відповідального громадянства. І після виховання в сім'ях на заклади середньої та вищої освіти лягає основний тягар забезпечення необхідного інструментарію відповідального громадянина.

Мета статті. Проаналізувати наявні підходи, що впливають на розуміння терміну відповідального громадянства. Дослідити наявну методологічну базу, що впливає на розуміння проблематики відповідального громадянства. Визначити основні соціокультурні процеси, що впливають на розуміння відповідального громадянства.

Виклад основного матеріалу статті. Розпочинаючи дискусію про відповідальне громадянство нам часто важко визначитись в масштабах цього філософського, соціального, політичного та культурного феномену. З однієї сторони на

інтуїтивному рівні не важко розуміти, хто такий відповідальний громадянин. Більшість з нас без особливих проблем визначить такі риси як: турбота про інших, толерантність до відмінностей, відкритість, розсудливість, суспільна зацікавленість, ініціативність, піклування про природу, раціональне використання ресурсів та ін. Відповідно, знайомі нам і антагоністичні вади відповідального громадянства: егоїзм, байдужість, апатія, нетерпимість, догматизм, недалекоглядність та ін. Дані характеристики у рамках нашого дослідження віднесемо до розуміння початкового рівня відповідального громадянства – міжособистісного.

Для вищого етапу розуміння відповідального громадянства – державного, можемо скористатися класифікацією, що запропонував Вільям Гальстон, що включає: загальні чесноти (мужність, законслухняність, лояльність); соціальні чесноти: (незалежність, відкритість); економічні чесноти: (працьовитість; здатність відкладати самоствердження; адаптивність до економічних і технологічних змін); політичні чесноти: здатність розрізняти й поважати права інших, відсутність популістських та патерналістських запитів; здатність оцінювати роботу тих, хто перебуває на посаді тих, хто перебуває при владі; готовність брати участь у публічних дискусіях, або бути суб'єктом виборчого процесу (Galston, 1991).

Проте, незважаючи на те, що формальний/правовий статус громадянства є відносно зрозумілим з нього вже, лише інтуїтивно, важко виокремити визначення та характеристику – «відповідального громадянства». З однієї сторони ми можемо кваліфікувати його – як набір інструментів за допомогою яких громадянин може реалізовувати своє бажання відповідальності. Або ж як набір інструментів та інститутів, які б спонукали та дозволяли людині реалізовувати своє громадянство у відповідальний спосіб. Досліджуючи вітчизняний та закордонний науковий дискурс навколо заданої проблематики ми можемо знайти дотичні підтвердження даного визначення.

На сьогодні ще не існує флагманських концепцій стосовно методологічного наповнення відповідального громадянства, на вектор дискурсу значно впливає, зокрема, соціальний та культурний аспект у яких діє дослідник. Також завдяки таким міжнародним

організаціям, як ЮНЕСКО та ООН у наукових дискусіях все частіше порушується міжнародна та наднаціональна проблематика відповідального громадянства. То ж варто спробувати виокремити основні вектори даної дискусії та класифікувати їх.

Спочатку зупинимося на найбільш розповсюджених тезах. Перша – загострює увагу на проблемі падіння суспільного духу громадян та відповідальності, які все пасивніше реалізують свої права. В цьому контексті ми маємо широку дискусію стосовно значного зниження впливу традиційних інструментів відповідального громадянства: громадських організацій, політичних партій, церков, закладів загальної середньої та вищої освіти, профспілок, ЗМІ та ін (здебільшого зустрічається у розвинутих країнах).

Друга теза – акцентується на критиці неналежної кількості механізмів, що здатні забезпечити свободи, які мають більш якісно розкрити потенціал відповідального громадянства у певних суспільствах (здебільшого у країнах, що розвиваються). Це призводить до дискусій, стосовно впровадження реформ освітнього, соціального, економічного та політичного характеру, що б допомогли громадянам набутти, розвинути та отримати більше простору для реалізації своєї відповідальності. Паралельно існують прихильники збільшення урядових та громадських ініціатив, ціллю яких є спонукання своїх громадян активніше реалізовувати вже наявний потенціал відповідального громадянства (наприклад штрафні санкції за відсутність на національних виборах, або економічні пільги за впровадження екологічних ініціатив на виробництві).

Описанні вище процеси перебувають в активній фазі взаємодії, проте основним для нашого дослідження є не скільки аналіз ефективності тих чи інших громадських інститутів та урядових/неурядових ініціатив, а спроба визначення та аналізу результатів їх діяльності у сучасному контексті соціальної культури.

В цьому контексті корисними є результати наукових розвідок канадського філософа В. Кимліки (Kymlicka, 2012). У своїй статті Вілл запропонував видозмінити підхід і абстрагуватись від статистичного переліку базових чеснот відповідального громадянства та його інститутів та більше сконцентруватись

на аналізі динаміки та реляційного процесу набуття та реалізації громадянином свого потенціалу.

Віл Кимліка запропонував використовувати термін – громадяннізація (citizenization), який канадець трактує, як комплексний підхід з дослідження феномену відповідального громадянства на основі історичних процесів та соціальних проєктів (Kymlicka, 2012, с. 59).

Громадяннізацію можна характеризувати, як обов'язок суспільства впорядкувати соціальні відносини на основі фундаментальних політичних цінностей свободи та демократії. Хоча, як зазначає сам Кимліка, він запозичив та розвинув цей термін в іншого канадського філософа Джеймса Таллі (Gagnon, A., Tully, J, 2001, с. 25), даний підхід цінний для нашого дослідження тим, що живить його методологічну основу.

Тут варто зазначити, що філософська, соціологічна та політична наукова школа США, Канади, Великої Британії значно просунулась у науковому дискурсі з заданої проблематики в порівнянні з Українською. У післявоєнний період гуманітарна наука цих країн набула значного розвитку та досягнула вагомих результатів. В Україні як і всіх пострадянських країнах цей напрямок досліджень був атрофований, а подекуди винищений. Наприклад ще у 80 роках минулого століття, за кілька років до здобуття незалежності України, як самостійної держави більшість євроатлантичних країн вже мала реалізацію успішних рухів за права та свободи громадян та меншин, що були імплементавані у державні інститути та сильні регіональні спільноти – еквіваленти українським громадам, що в Україні були законодавчо закріплені лише після Революції гідності 2014 року.

Це все призвело до нашарування різних концептів відповідального громадянства, які існують паралельно та нерідко конфліктують один з одним. І якщо в США можна чітко прослідкувати науковий дискурс стосовно відповідального громадянства з 50-х років минулого століття, який опонував та розвивав деякі філософські погляди ще кінця 20 століття, то Українська філософська школа вийшла на помітну рефлексію стосовно цієї проблематики лише наприкінці ХХ століття.

Звичайно в Україні дискурс стосовно відповідального громадянства був присутній протягом всього періоду історії: чого варто лише дидактична праця «Повчання» великого князя

київського Володимира Мономаха, теорія про Ноосферу, В. Вернадського, або пласт мистецької критики, що супроводжував побудову Дніпровської ГЕС, яку не могла навіть придушити радянська цензурна машина.

З іншої сторони ще чекає наукового осмислення та аналізу результати діяльності низки українських наукових товариств та організацій в які входили сотні тисяч українців, що змушені були покинути Радянську Україну у період між двома світовими війнами. Дана проблематика має значний потенціал до нарощення саме українського філософського погляду в осмисленні та розвитку феномену відповідального громадянства та його імплементації в функціонування держави.

Повертаючись до терміну громадяннізації, нам стає легше зрозуміти те різноманіття поглядів на проблематику відповідального громадянства, які загострюються під дією багатьох соціальних чинників та історичних процесів. Наприклад, у зв'язку з війною сильно активізувалася дискусія стосовно того чи варто перезапускати інститут громадянства в Україні. Прихильники цієї ідеї оперують до великої кількості колаборантів та людей, що завдяки російській пропаганді, повірили в міф відновлення Радянського Союзу. Дані дискусії наче і випадають з етичних норм сучасного демократичного дискурсу, проте навіть у країнах з найвищим розвитком демократії є власні критерії стосовно набуття, зміни, та позбавлення громадянства (якщо у людини кілька громадянств).

Актуальним для України є приклад країн Балтії. Які після розпаду Радянського Союзу запровадили екзамен на громадянство та інститут осіб без громадянства. За думкою більшості дослідників та жителів самих балтійських країн дана ініціатива убезпечила країни від низки викликів їхньому суверенітету, адже без такого кроку країнам навряд би вдалося стати членами ЄС та НАТО та вийти з зони деструктивного впливу Росії.

Вже за кілька десятиріч Україна на власному прикладі дізналася наскільки правильною було дотримуватись такої політики. Успіх введення таких кроків значною мірою залежить і від глибокого аналізу соціокультурного контексту, навіть у Латвії та Естонії існували певні відмінності у такій політиці.

І якщо на початку незалежності дана політика викликала занепокоєння у багатьох

міжнародних спостерігачів, з точки зору можливого етнічного конфлікту, то до середини 2000-х років багато з цих побоювань вщухли, або були врегульовані. Замість дуже загальних побоювань щодо безпеки чи статусу меншин, фокус уваги змістився на дебати про більш конкретні освітні, мовні проекти, які б дозволили гармонічно інтегруватися громадянам в активне життя Балтійських країн (Pettai, 2021, с. 86).

Показовим є те, що дискусія стосовно перезапуску та актуалізації підходів до громадянства, як у правовому, так і філософському аспектах не втрачає своєї актуальності щонайменше з періоду Римської республіки. Зазначимо, що рівень громадянства визначався рівнем можливостей у повноті використання римського права, і включав: римських громадян (квіритів), латинських громадян (латинів), перегрінів, дедитиців та рабів, які в певні періоди були наділені певними правами громадянина і мали потенціал до отримання вищого рівня громадянства (Соорет, 2018).

Проте основним висновком, який ми можемо винести з аналізу цього прикладу – це те, що проблема яку Україна хотіла оминати більш ніж 3 десятиліття тому, нікуди не зникла, привела до катастрофічних наслідків, і до неї знов потрібно буде повертитися.

Вищезазначене є яскравим прикладом того наскільки побудова відносин у рамках відповідального громадянства є глобальним історичним і соціальним проектом. Дуже часто, щоб досягти якісних змін, суспільству потрібно змінити порядок соціальних відносин на основі фундаментальних політичних цінностей свободи, демократії та історичного досвіду. З цього можемо дійти висновку, що щоб якісно дослідити та зрозуміти феномен відповідального громадянства, потрібно глибоко розуміти природу, в тому числі й окремих соціальних проєктів.

Варто також зупинитися на кількісних та якісних характеристиках відповідального громадянства. Як вже зазначалось, що історичний досвід та соціальні обставини суспільства впливають на результативність діяльності інститутів відповідального громадянства. Існує багато пояснень чому падає вплив, таких донедавна важливих інструментів відповідального громадянства, як неурядові громадські організації, політичні партії, церкви, заклади загальної

середньої та вищої освіти, профспілки, МЕДІА та ін.

Поясненням цього можуть слугувати вплив інформаційної революції, певної деградації інституту традиційної сім'ї, зменшення ролі профспілок, відсутність ґрунтового партійного будівництва, що обмежує політичне планування та прийняття важливих політичних рішень лише у рамках електоральних циклів. У західних суспільствах відбувається певне ослаблення місцевих громад через зростання мобільності, або збільшення різноманітності тощо, що призводить до зниження солідарності, відповідальності, суспільного планування. Ці тези мають різний вплив у різних регіонах та країнах, наприклад в Україні вже традиційні для європейських країн інститути відповідального громадянства, як то децентралізація, планування громадських бюджетів громад та багато ін. взяло активний початок лише після революції Гідності. І має свої позитивні прояви вже сьогодні, так цілком яскравим прикладом є цьогорічні палкі дискусії, що супроводжувались локальними протестами громадян з метою перерозподілу ресурсів органами місцевого самоврядування на користь армії, і зменшення фінансування проєктів місцевого благоустрою.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, ми бачимо, що кожна країна перебуває у своїй фазі розвитку, яка продиктована соціальним та історичним процесом. На прикладі проблематики перезапуску інституту громадянства у країнах Балтії та в дискусіях стосовно впровадження подібної практики в Україні, можемо помітити, що інколи історичний процес переважає над соціальним, інколи навпаки.

Через це, корисним виглядає залучення у дослідженнях відповідального громадянства, такого інструмента, як громадянська організація. Проте не кожні суспільства готові до такого підходу із-за недостатнього розвитку демократії, деякі ж не в змозі ідентифікувати проблему та розпочинати механізм її реалізації.

Також можемо дійти висновку, що різноманітні концепції відповідального громадянства часто існують паралельно в одних і тих самих суспільствах і нерідко конфліктують між собою. Сама ж побудова відносин у рамках відповідального громадянства є глобальним історичним і соціальним проектом. Дуже часто щоб досягти якісних змін, суспільству потрібно

змінити порядок соціальних відносин на основі фундаментальних політичних цінностей свободи, демократії та історичного досвіду.

Також ми можемо виділити кілька рівнів відповідального громадянства: 1) глобальний рівень відповідального громадянства; 2) регіональний, або міждержавний; 3) національний/державний рівень – який визначається

державною політикою та наявністю урядових та неурядових інститутів відповідального громадянства; 4) локальний – який формується діяльністю окремої громади, що в силу різних причин ставляться та реагують на спільні для країни проблеми у різний спосіб; 5) міжособистісний початковий рівень відповідального громадянства.

Список використаних джерел:

1. Bendanillo. (2022), Education in Immanuel Kant and John Dewey: A Comparative Analysis . Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4249493> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4249493> (18.09 2023).
2. Cooper, F. (2018). Citizenship, Inequality, and Difference: Historical Perspectives. Princeton, NJ.: Princeton University Press. 224 p.
3. Gagnon, A., Tully, J. (2001). Multinational Democracies. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 411 p.
4. Galston, W. (1991). Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Duties in the Liberal State. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 343 p.
5. Kymlicka, W. (2012). “Responsible Citizenship”. Trudeau Foundation Papers, Vol. 4/2 pp. 55–87. Available from: https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card=reading-history. (22.09.2023).
6. Pettai, V. (2021) National Minorities and Ethnic Relations in the Baltic States. Europa ethnica-Zeitschrift für Minderheitenfragen. № 3. 86–94 pp.

References:

1. Bendanillo. (2022), Education in Immanuel Kant and John Dewey: A Comparative Analysis . Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4249493> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4249493> (18.09 2023).
2. Cooper, F. (2018). Citizenship, Inequality, and Difference: Historical Perspectives. Princeton, NJ.: Princeton University Press. 224 p.
3. Gagnon, A., Tully, J. (2001). Multinational Democracies. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 411 p.
4. Galston, W. (1991). Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Duties in the Liberal State. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 343 p.
5. Kymlicka, W. (2012). «Responsible Citizenship». Trudeau Foundation Papers, Vol. 4/2 pp. 55–87. Available from: https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card=reading-history. (22.09.2023).
6. Pettai, V. (2021) National Minorities and Ethnic Relations in the Baltic States. Europa ethnica-Zeitschrift für Minderheitenfragen. № 3. 86–94 pp.